

આપણાં કર્તવ્ય કર્મ.

આ જગત ક્ષણિક છે, માણસના દેહનો ભરંસો નથી. પાણીનો પરપોટો પાણીમાંજ થઈ ને સમાય છે, તેમજ આ દેહની સ્થિતિ છે.

આપણે માણસ જેવો ઉત્તમ દેહ પામ્યા, અને તેનું કાંઈ પણ સાર્થક કરવું જોઈએ. એટલે પરોપકાર, અગર તેનું બાળું કાંઈ કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી આ જગતના માણસને હરેક પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થાય. પરંપરાથી ધર્મ-શાળા, શિવાલય, કુવા, રસ્તામાં વિસામા, અને વૃક્ષ એ સઘળું માણસના સુખને સારું કરેલું આપણા જીવામાં આવે છે. પોતાનું નામ હવે પછીની પ્રજાના જાણવામાં આવે તેટલા સારું તેની સાથે જોડે છે.

આ દુનિયામાં અનેક તરેહના પદાર્થો ભરી મૂકેલા છે. દરેકનો ઉપયોગ કેટલો છે ? એની જ્યારે ગણના કરવા બેસીએ ત્યારે આ નિબંધનું મૂળસ્વરૂપ એક બાળુપર રહેતાં કંટાળો પામવા જેવું થાય; માટે એ વાત બાળુપર મુકી પ્રસંગોપાતે ધ્યાન ખેંચવા ધારંભુ.

પરંતુ કેટલીક મુદતના લાંબા અનુભવ થકી સ્પષ્ટ જાણવામાં આવ્યું છે, કે હરેક પદાર્થનો કાંઈ પણ સારો ઉપયોગ હોવો જોઈએ. અને તે કાળાંતરે માણસના સમ-જ્યામાં આવશે. પૃથ્વીના સુખ્ય પદાર્થો મધ્યે માણસ એ

મૂળ બીજ રૂપ છે. અને તેનો પણ કાંઈ સારો ઉપયોગ હોયો જોઈએ. સારૂ શિવતાં શીખવું એમાં સોયનો ઉપયોગ છે, લાકડાં કાપવાં એમાં કુદાડનો ઉપયોગ છે; તૃષા શાંત કરવી એમાં પાણીનો ઉપયોગ છે. ક્ષુધા શાંત કરવી એમાં અન્નનો ઉપયોગ છે. ક્ષણકુલ નિપજ્જવવાં એમાં વૃક્ષનો ઉપયોગ છે. તેવીજ રીતે સુખ પેદા કરવાને માણસની અંગ મહેનતનો ઉપયોગ છે.

બીજી વસ્તુના ઉપયોગ વડે કરીને કિંચિત વિચાર કરીએ તો એવું લાગે છે કે માણસ પણ બીજાના સુખના વધારાનું કારણ હોવું જોઈએ.

હવે એક બીજાના સુખના વધારાનું કારણીભૂત માણસ છે, એ વિચાર કેમ ઉત્પન્ન થયો ? આ વિચાર નવો નથી. ગમેતો ટોઈ ધર્મશાસ્ત્ર અને નિતિશાસ્ત્રનું અવલોકન કરો, અને વિચાર કરશો તો આ બે શાસ્ત્ર પેદા થતાં અવલનો આ વિચાર પેદા થએલો છે. અને આ બે શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિનું મુળ કારણ પણ એજ છે. તે એવું કે—

અનુભવ થકી સ્પષ્ટ કળાઈ આવ્યું છે કે, માણસને છેટે છેટે રહેવાથી સુખ થતું નથી, સુખનો ઉપયોગ લેનારને એક બીજાથી હળી મળી રહેવું જોઈએ, અને તેથી કરીને સુખ પ્રાપ્ત થાય, એવી રીતથી ચાલવું, અને થવું એ સ્વતઃ અડચણ ભોગવ્યા સિવાય થતું નથી એટલે તે અડચણ ભોગવવી એ માણસનું કર્તવ્ય કર્મ છે; એના દાખલા કેવળ સાધારણ વ્યવહાર મધ્યે પુષ્કળ છે.—

દ્રષ્ટાંત. ૧

દ્રવ્યક્ષેભ છોડીને પોતાની પાસેનો પૈસો આવ્યા સિં-
વાય ગરિયના ઉપયોગમાં આવતો નથી. ક્રોધ એક બાજુ
ઉપર મુકીને અપરાધી ઉપર ક્ષમા થઇ શક્તિ નથી. એ-
ટલે એકંદર સારાંશ એ છે જે આપણી મનોવૃત્તિ આ-
પણા સ્વાધિન કર્યા સિવાય, અને તેને વારંવાર દમન કર્યા
સિવાય, આપણાથી બીજાને સુખ અપાતું નથી. કીંવા બી-
જના ઉપયોગમાં આવતું નથી. અને તે બીજના ઉપયોગ-
માં આણુવા સાફ, ચાર માણસમાં સંપત્તિ રહેવું એ અ-
વશ્યતું છે. અને તે સર્વતું તાત્પર્ય માણસતું કર્તવ્ય કર્મ
એ મુખ્ય છે. એટલાજ માટે હમેશાં પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ
કરતા જવું એ તરવારની ધાર પર નાચવા સરખું છે. વાન-
ગન પંડિત પોતાના નિતિ શતકમાં કહે છે કે—

વસંતતિલકા છંદ.

દૈ શુભ દાન ઉપકાર કરી ન બોલે,
માને પ્રમોદ જન કો ઘર મધ્ય આવે;
ધારે ન ગર્વ વિભવે શુભ લૈ બિજના,
અર્જાચ તુલ્ય વિપમ વૃત એ ભલાનાં. ૧૧

આ સિવાય બિજને ઉપયોગી થઇ પડે, એવાં કથનો
પુષ્કળ મળી આવશે. પરંતુ તે પ્રમાણે ચાલી, પોતાનું ક-
ર્તવ્ય કર્મ કરવું, એ ધણું કઠિણ છે. આ વિષયના વિચાર
સ્પષ્ટ ધણા જણાઈ આવે છે. અને તે વ્યવહારિક રીતિએ
જોતાં ધ્યાનમાં આણુવા જોગ છે.

ખીજનો પૈસો જોઈને લોભ ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્વના યોગે કરી ખીજનું અપમાન કરવા ઇચ્છા થાય છે, યૌવન-મદ સમ્પન્ન કોઈ સ્ત્રી નજરે પડતાં કામવાસના ઉદિત થાય છે, આપણું કિંચિત અપમાન થયું કે ઘોર ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, એ સર્વ મનોવિકાર ધણું કરી સર્વ જનોને વિદિત હોય છે. પરંતુ એ વ્યાપારને જ્યારે સ્વેચ્છા પ્રમાણે ચાલવા દેઈએ, ત્યારે માણસનું કર્તવ્ય એક યાજ્ઞ પર રહી, મહા ભયંકર પરિણામ પેદા થાય છે.

એટલા સારું કામ ક્રોધાદિ પડ રિપુને પોતાને વશ કરવા જોઈએ.

વળી એ વિષે એવું છે કે માણસને જેનું જેછે તે કેવળ પોતાના સુખને સારું છે તેમ નથી; પરંતુ તે ખીજના સુખને સારું છે. અને તે જાંને પ્રકારના સુખ સંપાદન કરવાને પોતાનાં દુર દુરનાં જુદાં જુદાં સધળાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાનાં હોય તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કર્તવ્ય કર્મનો અંકુર મહા ઉચ્ચ છે. માણસ રાજા હો કીંવા રંક હો, સધન કીંવા નિર્ધન હો, સ્ત્રી કીંવા પુરૂષ હો, ધરમાં કીંવા બાહાર હો, અંધારામાં કીંવા અજવાળામાં હો, પરંતુ જ્યાં હશે ત્યાં તેને કર્તવ્ય કર્મ લાગેલું છે. અને તે તેને કરવું ઘટિત છે તેમાં અંતર પડયું એટલે તેના પ્રમાણમાં અને તે માણસના સ્વતંત્રતા સુખમાં અને તેના માણસના સંબંધના સુખમાં અંતર પડશે, તે કદાપી સ્પષ્ટ દેખાશે નહીં. પરંતુ જ્યારે દેખાશે ત્યારે આ સૃષ્ટીક્રમનું જમા ખર્ચ વિધાતા

એ કરી મુકયું છે. તેમાં કદાપી ન્યુનાધિકપણું થશે નહીં એ નિશ્ચય પૂર્વક સમજવું, માણસ એક હોય છે પરંતુ તેની પાસે નિતિ પુષ્કળ હોય છે. તેના સગપણ સંબંધમાં તેનાં કર્તવ્ય કર્મ જુદાં જુદાં હોય છે. તે તેણે યોગ્ય રીતે જાળવ્યાં, ત્યારેજ તેના પરિવાર પાસેથી સુખ થાય છે તે સિવાય થતું નથી, જુઓ કે—

એક પુરુષ છે તેને એક સ્ત્રી અને એક છોકરો છે. ઉદર પોપણ સારૂ વ્યાપાર કરવો પડે છે. એવા પુરુષને પોતાની સ્ત્રીથી એક પત્નીવૃત્ત પ્રમાણે વર્તી તેની સર્વ પ્રકારે સંભાળ કરવી જોઈએ, તથા સંતોષ રાખવો જોઈએ, છોકરો છે તેનાથી ઘણીજ પ્રાદતા, ઘણીજ પ્રેમ અને આપણા વિષે પુણ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય એવા પ્રકારે વર્તી મોટપણમાં તેનું કલ્યાણ યાચ, એવી ઉત્તમ શિક્ષા આપવી જોઈએ. વેહેપારના સંબંધમાં જે ગ્રાહકો હોય, તેની સાથે પ્રમાણીકપણે અને મમતા રાખી પરિપુર્ણ સંતુષ્ટ રાખવાં જોઈએ. ત્યારેજ તે છોકરાથી અને તે ગ્રાહકો પાસેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય. એ કામ કાંઈ સહેલું નથી, કર્તવ્ય કર્મ કરવાનું કદ્દમું એટલે માણસે પોતાનું સઘળું તન, મન અને ધન અપેણ કરવું જોઈએ. તેમાં કસર રાખવાથી કાંઈ કામ આવે નહીં.

યુદ્ધ પ્રસંગમાં સિપાઈ હોય, તેણે પોતાનું સઘળું લક્ષ પોતાના અન્નદાતા તરફ રાખી, તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કેવળ જીન કસુરે ચાલવું જોઈએ. ત્યારેજ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ જસજર જાળવ્યું કહેવાય, અને ત્યારેજ તેને યશપણ મળે.

ઉદાહરણ

એક ખેડુત છે, તેને લોટોની મરછ પ્રમાણે ચાલવાનું નથી, એમ લોટો કહે છે અને તે પુષ્કળ અંશે વ્યાજની પણ છે. પરંતુ ખેતર વખતે વખત ખેડીને ધાસ વિગેરેનાં મુળીઆં કાઢી નાખી ખાતર અને માટી એક કરી કેવળ સ્વચ્છ કરવું જોઈએ; અને વખતે વખત વાવેતર કરવું જોઈએ; આદિ વગરનાં ધાસ કાઢી નાખી રોપને ઉધધ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થતો હોયતો તેનો નાશ કરવો. વિગેરે પોતાની માહીતી પ્રમાણે યથાયોગ્ય તજવીજ કરવી એ તેનું કર્તવ્ય છે તે કરવાને પોતાનું તન મન અર્પણ કરવું જોઈએ ત્યારેજ તેને તે ખેતર પાસેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય.

માણસને સુખ જોઈએ છીએ. તે પોતાનાં કર્તવ્યકર્મ બળવ્યા સિવાય બરોબર મળતું નથી. ત્યારે માણસે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ યથાસ્થિત કરવું જોઈએ, એ ઉઘાડું છે.

હવે કર્તવ્ય કર્મ કરવાને કયું સાધન જોઈએ? તેનો વિચાર કરવાનો છે; સર્વ સાધન કરતાં સત્ય એ એક મુખ્ય છે. તુલસીદાસ જેવા અવતારિક પુરુષ સત્યને અનુસરવા કબુલ કરે છે—કહે છે કે.

સતીયા સત મત છોરિઓ, સત છોરે પત જાય.

સતકી બાંધી લક્ષ્મિ, બહુરી મિલેગી આય. ॥૧॥

કર્તવ્ય કર્મ કરવાને ઉપર કહેલું સાધન બસ છે. સત્ય એ ધર્મશ્રી મહત્વનો અંશ છે. અને તે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. તે માણસના અંતઃકરણમાં હમેશાં જગ્યત હોય છે.

તેને કોઈ કોઈ મન દેવતા કીંવા આત્મારામ પણ કહે છે. તે માણસને ખરું શું? ખોટું શું? કરવું શું? ન કરવું? વિગેરેની બરેબર સૂચના કરે છે, તેને ધોરણે માણસ ચાલે છે. અને પોતાની ધારેલી કામના પુર્ણ કરે છે.

એ બધુંએ ખરું છે. અને તેનો થોડો ઘણો અનુભવ પ્રત્યેક માણસને હોય છે માટે આ કેદાણે વિવેચન કરતો નથી. પરંતુ માણસનો સ્વભાવ ઘણોજ વિવેકાળુ હોય છે. તેનું વલણ સારા કરતાં નકારી બાબત પર ઘણું દોડે છે. દેશાટનાદિ ઘણાં કામો કાયદા ભરેલાં છતાં અને દેશને ધણુંકરીને સારી સ્થિતિમાં આણવાને મુખ્ય સાધન રૂપ છતાં રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામને દેશાટાણુ કર્યો બાદ કે-ટલું સોસવું પડ્યું? જ્ઞાતી ભાઈઓની લડીલાઈ તેમને અને તેમના મિત્રવર્ગને કેટલું નડી? એ આપણે ખુલ્લી નજરે જોયું છે. એવી સ્થિતિ થવા મુજે માણસના કર્તવ્યકર્મ સંબંધી ઉપદેશ ના બે ભાગ કરી શકાય. એટલે કયા કામ કરવાને કહેવું એ પ્રથમ ભાગ. કયું કામ કરવા ના કહેવી એ બિજા ભાગ. આમાંના બીજા ભાગનું વિવેચન કરવું ઘણુંજ દુર્ઘટ છે. અને તે અતિશય લાંબું છે. એટલે એવું કે પૃથ્વિના પડ ઉપર જે જે પદાર્થો છે, તેમાંથી માણસે કયો કયો ઉપયોગમાં લેવો એનું જ્યારે કોઈ માણસ સ્મરણ કરાવે ત્યારે તે બંધ થશે કે શું? તેવીજ રીતે માણસને ન કરવાનું કહેવું એ કામ પણ બહુ કઠણજ છે. અને તેનો નીકાલ પણ થવાનો નથી. માણસના હીતને સારું જોણે અવતાર ધારણુ કર્યો છે એવા મહાન સાધુ પુરૂષો આપણને કહેછેકે-

श्रीपाठ. (सामण लटनी.)

घाट पुछ्या विष्णु जणुं नही; इण ओणज्या विष्णु भावुं नही;
 पृथ्वि पर वस्तु पड़ी होय, कही हाथ लेवी नव ज्ञाय. १
 कपट जरा नव धरिये पेट, अती वाढभां सुअ नहिं नेट;
 डेंण हिली कान्ता नव वरो, पैसो शुभ धरमे पावरो. २
 विचार विष्णु वहीअे नहीं ओल, करीअे सौ जननो शुभ तोल;
 दृष्टी परनारी पर तज्जो, हेत धरी धश्वरने लज्जो. ३
 आ छुपिका सभाणी सदा, दिन जनने दुअ नव घो कदा;
 पाये नव उपज्जवो धन, दया सर्वदा धरवी भन. ४
 निंदा द्वेष रक्षितयित करो, जुगटे धन दारा नव डरो;
 विद्याभ्यासे समज्ज सार, करज्जो सुभीओ सौ संसार. ५

कवि अनंत फंदी. (दक्षिण देशना)

लंडे गुंडे हिरसे टट्टु, याची संगत करुं नको; ॥
 नरदेहासि येउनी प्राल्या, दुष्ट वासना धरुं नको ॥
 भंगी चंगी बटकी सटकी ह्यांचा मेळयात वसुं नको॥
 बिकट वाट वहिवाट नसावी, धोंपट मारगा सोडुंनको॥
 संसारामधी ऐस आपल्या, उगाच भटकत फिरुं नको॥
 चलसालसपण धरुं निखालस बोला खोटया बोलुंनको॥
 परधन परदार यांस पाहुनी, चित्त भ्रमुं हे देउनको॥
 अंगीनम्रता सदा असावी, राग कुणावर धरुंनको ॥
 नास्तिक पणांत शीरुनीकुणाचा, बोल आपणां घेऊनको

ભલી ભલાઈ કર પળકાંહી; અધર્મ પંથે શીરુંનકો. ॥
 ॥ચાલ॥ આઈવાપાવર રુસુનકો, દુર ઐકલા બસુંનકો ।
 વ્યવહારા મધી ફસુ નકો, કધી રિકામા અસુનકો
 પરી ઝલા ઠાલી ભલસા ભલસા પોટા સાટી કરુંનકો ॥
 લંડેગુંડે.

એ રીતે દક્ષણ દેશના તેમજ આપણા ગુર્જર કવિ-
 ઝા બોલે છે; નવી અને જુની કહેવતો પુસ્તકો મળી આ-
 વશે પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તવું એ બહુજ કુર્ચિ છે. હવે ક-
 કર્તવ્ય કર્મના સંબંધમાં ઉપદેશનો બીજો ભાગ બાકી રહ્યો.
 તે આ નિબંધમાં પુષ્કળ છે, ધર્મપુસ્તક, નિતિશાસ્ત્ર, સ્મૃ-
 તિઓ વિગેરેમાંથી પુષ્કળ ઉતારા મળી આવશે (આ બા-
 બતના) રામદાસ સ્વામિ સરખા પણ નિચે પ્રમાણે કહે
 છે. (ભાવાર્થમાં)

ગીતી.

આપણુ કરાવો અન્યથી, તેથી કરિને ઉછિતું સૌ દેવું;
 દુષ્ટિ કરવાથી જનને, આપણી જાતે સદા કષ્ટ સહવું. ૧
 સમાધાનથી છે સુખ, મૈત્રિ મૈત્રિ સદા સ્નેહ સૌધે;
 ક્ષણમાં તોડે તુટે, સારી પણ તે પછી નહીં બૌધે. ૨
 સુખી બિજાને કરવો, તેથી કરીને સદા સુખી થઇએ;
 કષ્ટ બિજાને દેતાં, આપણી જાતે સદા કષ્ટ સહિએ. ૩
 ઝાળખી ઝાળખી સાધો, બુદ્ધિથી રડો અપૂર્વધો બોધ;
 નિતિ પંથેથી રોકો, હિતમાં કરતો સદાય પ્રતિરોધ. ૪

પ્રાતઃકાળે ઉઠી, શુભ કર્તા નિત કરોજ અભ્યાસ;
 યથાશક્તિ ઉપદેશો, કરવા કેરો કરો સુમધ્યાસ.
 જેનું જનમાં જોલો, મનમાં તેના કરો સદા તોલો;
 તે પરમાણુ ચાલો, એહ વાત સૌ સદાય ઉર તો લો.

(નવનીત ભાષાંતર).

બસ થયું હવે; પાંડિત શિરોમણીનાં જેટલાં કવનો
 દાખલ કરીશું, તેટલાં થશે. માણસે શું કરવું ? એનું
 તાત્પર્ય મેં મારી અદ્વિતીય મુજબ કહી સંભળાવ્યું.
 એમાં સામાન્ય રીતીએ આપણાં કેવળ કર્તવ્ય કર્મ કરવા-
 નાં કહ્યાં; એટલે આપણાથી જેવી રીતે ચલાય તેવું ધા-
 રીએ તો ચાલી શકાય; એમ મનમાં રાખી, નિરંતર તે
 પ્રમાણે ચાલતા હોઈએ તો આપણો પગ સહસ્રા કુમાર્જે
 જશે નહિં, એનું કારણ એવું છે કે આપણાથી મર્યાદા,
 નિર્લોભતા, ગરીબી, પ્રમાણિકપણુ અને પરોપકાર યુ-
 દ્ધિથી ચાલવું, એવી પ્રત્યેક નરની ઇચ્છા હોય છે. અને
 એ ઇચ્છા પ્રમાણે જ્યારે આપણે ચાલ્યા, ત્યારે કદાપી કા-
 લે માણસના મનમાં પાપ ભરાશે નહી. અને તેના હાથથી
 જેટલાં કર્તવ્યકર્મ થવાનાં હશે, તેટલાં થશે એ સહજ ઉધાડું છે.

જે વસ્તુ એક જગા પર છે તે જગા પર જીજી વસ્તુ
 આવી શકતી નથી. એવો પદાર્થવિજ્ઞાનનો નિયમ છે. તે પ્રમાણે
 યાવત્ કાળ પર્યંત માણસનાં તન, મન સારા કામે રોકાયલાં
 છે, ત્યાંસૂધી તેના અંતઃકરણમાં ખોટી કલ્પના કદાપી આ-
 વનાર નથી. અને તેના હાથથી ખોટાં કામ પણ થનાર નથી.

હવે કર્તવ્ય કર્મનો એક બીજો વિચાર છે, તે એવો કે આ જગત મધ્યે એક માણસની પાસે ધણા પ્રકારના સંબંધ હોવા મુજે તે યોગ્યતા તેને તેટલાં જુદાં જુદાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાં પડે છે. તે વિષે એક નાનું ઉદાહરણ આપું છું તે એ કે, સદ્ગણાં કર્તવ્ય કર્મ કરવાં એ તેનો ધર્મ છે. પરંતુ તેમાં ઊંચ નીચના સંબંધનો પુષ્કળ ભેદ રહેલો છે. એકાદ માણસના અંતઃકરણમાં તેનું એકાદુ કર્તવ્ય એટલું ભરાઈ જાય છે કે તેની પાછળનાં બીજાં કર્તવ્ય કર્મ કેવળ ઢંકાઈ જાય છે. અર્થાત્ તે એક કર્તવ્ય કર્મનો ભક્ત થાય છે તેજ મિશાલે બાકીનાં કર્તવ્યકર્મની અપકીર્તિ તેના હાથથી જ થાય છે—

ઉદાહરણ.

સોક્રેટીસ અને તુકારામ બાવા એમને લગ્નની બાઈડી હતી, તેનાં આચરણ સારાં હતાં. તેના સંબંધમાં તેને જે કર્તવ્ય કર્મ કરવાનાં હતાં, તેની તેના પુરૂષોને ખબર ન હતી, તેનું નહોતું. પણ તે કરવાને તેઓ શક્તિમાન હતા. અને તે પ્રત્યેક કર્તવ્ય કર્મ બજાવવાને બાણીતા હતા. તેમની સ્ત્રીઓ તેના ઘરે સંસાર સાથે પુરૂષ પ્રમાણે ચાકરી કરતી હતી. પરંતુ તે કર્તવ્ય કર્મ સિવાય અધિક યોગ્ય એવાં કર્તવ્યકર્મથી તેમનાં ચિત્ત વિંધાએલાં હતાં, ઈશ્વર ભજન કરવું એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ હતું. તેથી બાકીના તેને કેવળ ક્ષુદ્રક લાગતાં હતાં. એટલે તેના હાથથી ઈશ્વર ભક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની થતી હતી, અને બાકીના વિષે તેમને કંઈ નવાઈ લાગતી નહોતી.

એવે પ્રકારે એકાદ કર્તવ્ય કર્મ વિષે માણસની અ-
તિશય આસક્તિ ઉત્પન્ન હોવી, એ અંતઃકરણની વિચિ-
ત્રતાનું ફળ છે. પરંતુ તેવું થયા સિવાય કર્તવ્યકર્મની પુ-
રણતા કીંવા નિદાન ઉન્નતી થતી નથી એવું દેખાય છે. આ
આસક્તિ કેટલી છે? તે તેની તરફથી અપકીર્તિ, ભય, અને
દુઃખ સહન કર્યા સિવાય કળાઈ આવે છે.

જ્યારે તુકારામ બાવા અને સોફ્ટેટીસની બાયડી પો-
તાના ધણીને શબ્દ બાણુ મારતી હશે, ત્યારે તેમનું મન
કેટલું ધાયત્ર થતું હશે? સોફ્ટેટીસની બાયડીને એક વખત
ધણી રીસ ચડતાં કેટલીએક ગાળો દીધી. છેવટે તેના
શરીર ઉપર બાળનું મેલું પાણી રેડ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે
“મેઘ ગર્જના થયા પછી વૃષ્ટી થવી જોઈએ.” તે આ વ-
ખતે થઈ તેથી મારું મન શાન્તિ પામ્યું. અહઃ આ શા-
ન્તિ કેવા પ્રકારની કેહેવાય? વળી તુકારામ બાવાના પ્ર-
તિપક્ષિઓએ જ્યારે પાણીમાં વિષ નાખી પાવા માડ્યું
ત્યારે તેના એલા ભયથી સકંપ રૂદન કરવા લાગ્યા. તુકા-
રામ બાવા બોલ્યા કે બાપુ? અમસ્તા રૂદન કરી નેત્રને
વ્યથા શું કરવા કરોછો? અંતઃકરણ શું કરવા બાજોછો?
હવણું મારી અવસ્થા બહુ થઈ છે. જ્યારે પાણીમાં
નાંખેલું વિષ આજ મારે પીવું ન પડે તો, મારું મરણ
થોડા દિવસ પછી પણ ચુકવાનું નથી—એમ કહી વિષ પ્રા-
શન કરી, શાન્તિ ધારણ કરી મરણ પામ્યો.

લોહ મેયો સાહેબ અંદામાનના બેટમાં કેદીની હાલ-

ત તપાસવા ગયો. ત્યાં તેને એક ખુની કેદીએ છરો મારી પ્રાણ લીધો. તે ખબર તેના પુત્રને મળતાં તેણે તાર ક-
યો કે. “ તારા કરેલા અપરાધની ગણિસમાં પરમેશ્વરની હજુરમાં માફી મળજે ” આ કેવી ક્ષમા કહેવાય ? આ-
પણા લોક મધ્યે કાશી ક્ષેત્રમાં જઈ કર્વત મુકાવી પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો રિવાજ પૂર્વે ક્યેશથી વેછીત થએલાં અતિ
વૃદ્ધ અને અતિ દુઃખી ગાણસોએ કરેલો કહેવાય છે. અને
ત્યાં જઈ જે મરણ પામે છે, તે મહાભાગી કહેવાય છે.
એતું મુળ બીજ શું છે ? એતું મૂળ બીજ એજ છે કે
ત્યાં જઈને મરવું એ આપણા કર્તવ્ય કર્મમાંનું એક અ-
ત્યુત્તમ છે. એવું તેણે મનમાં ધારણ કરેલું તેથી તે થાય
છે. સારાંશ એ છે કે આપણે મનમાં ખાત્રી પૂર્વક અવ-
શ્ય જાણવું જોઈએ, એટલે સર્વે મનોવિકાર કેવળ ક્ષુદ્રક
થાય છે. તેથી પુષ્કળ સારાં કામ થાય છે.

પોર્તુગીઝ વાહાણવટી વાસ્કોડીગામા જ્યારે હિંદુ-
સ્થાનમાં આવવા નીકળ્યો ત્યારે તેના સોખતીઓએ, તથા
મિત્રોએ તથા સભાસદોએ ધારેલો હેતુ પાર નહી પડે
એમ ધારી તેને અટકાવવા માંડ્યો, પરંતુ તેણે હિંદુસ્થા-
નમાં આવવા નિશ્ચય કર્યો હતો, તેથી તેણે આપણા દેશ-
માં આવી રાજ સંપાદાન કર્યું. એ કર્તવ્ય કર્મની પુણીતા.

નામાંકિત નેલસન સરદાર મહા શુરો હતો. દ્વંદ્વલ
ગારની મોટી લઢાઈમાં મહાકારી જખમ તેને લાગ્યા હતા.
તે એટલે સુધી કે તેને જીવવાની આશા બીલકુલ નહોતી.

પરંતુ જ્યારે પોતાના પક્ષનો જય થયો સાંભળ્યો ત્યારે તે-
ણે પોતાનું દુઃખ થોડી વાર વિસારી બોલ્યો કે, હો! પર-
માત્મા, તારું સદા કલ્યાણ હો, તારા ઉપકારનો જલ્દશે મા-
રાયી કેમ વળશે ? મારી એક જીભે તારી કયે રસ્તે સ્તુતિ
કરું. માફ કર્તવ્ય તેં પરિપુર્ણ કર્યું, તેથી તારો સદા આ-
ભાર માનું છું. આવી રીતે જેનું ચિત્ત દેશ લાભ, નિમક
હલાલી, અને પરાપકાર કરવામાં રોકાયું છે, તેનો સદા જય
પ્રસરે છે-

સગાના સંબંધમાં સ્થિતિ જલ્દલાતાં અને સ્થિતિ પ-
રત્વે તેનાં કર્તવ્ય કર્મ જુદાં જુદાં હોય છે. તે તેણે માણુ-
સના વ્યવહાર રિતિ પ્રમાણે જન્મવ્યાં એટલે કર્તવ્ય કર્મની
યોગ્યતા તે પર જાતે જોઈ રહેતી નથી, ત્યારે તેની યો-
ગ્યતા માણુસની સ્થિતિ પરત્વે કાંઈ જુદી થાય છે.

ઉદાહરણ.

પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી એ જેનું કર્તવ્ય કર્મ છે.
તે કોઈપણ પ્રકારના અને કોઈપણ જાતના અને કોઈપણ
સ્થિતિના માણુસને અવશ્ય છે. તેની બરોબરી કરનાર બી-
જી કોઈપણ કર્તવ્ય કર્મ નથી એ વાત ખરી છે. પણ
તેના જોવા જાણતમાં કોઈપણ હદ હોવી જોઈએ. વખતે
વખત ખેતર ખેડવું એ ખેડુતનું કામ છે. લાકડાનો સા-
માન તૈયાર કરવો એ સુતારનું કામ છે. છોકરાનું સાંગો-
માન કરવું એ તેની માતાના હાથમાં છે. રણ સંગ્રામમાં
શત્રુનો પરાભવ કરવો એ મહાશૂરનું કામ છે. સારી રીતે

રાજ્ય ચલાવવું એ રાજનું કામ છે. આ બધા કામ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ અને જન્મનું સાર્થક કરનારું ઇશ્વર ભક્તિનું કામ અધિક કલ્યાણ કર્તા છે. માટે બીજાં બધાં કામ એક બાજુ પર મૂકી આજગતનાં તમામ માણસ ઈશ્વરોપાસના કરવા તત્પર રહે ત્યારે આ 'દુનિયાનો વ્યવહાર શી રીતે ચાલશે ? પાણીપતના મેદાનમાં પૃથ્વીરાજ ચઢ્યાણની ઝપાઝપીમાં પોતાના ચોદ્ધઓને શું કહ્યું હતું ? અને ચંદ ખારોટે કેવી રીતે શૂર ચઢાવ્યું હતું ? સારાંશ એ છે કે સ્થિતિ પ્રત્યે માણસે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ યથાશક્તિ બજાવવું જોઈએ, તેમાં ભીન્નતાથી વર્તે તો તે પોતાના કર્તવ્ય કર્મથી ચ્યુત થયો કહેવાય. એ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે માણસ ગમે તેવી ઉંચ નીચ સ્થિતિમાં હોય તોપણ તેની પાછળ કર્તવ્ય કર્મ લાગેલાં છે તે સુકતાં કાંઈ કામ ન આવે. જ્યારે તે સુક્યો ત્યારે તે અધમ સ્થિતિને પાત્ર સઘ થવા નો. આવી પ્રકારના તમામ વિચારથી આપણા આર્યજનો તરફ નજર કરીએ તો તેની દશા કેવી છે ?

એક દક્ષિણી કહે છે--કાયે કરાવે વાવા આમચે ઘરીં જેવ્હાં પંક્તિ વસતીં હોતી તેવ્હાં તીનસેં પતાવઢી પુરી હોત નવ્હતી. આળચી સંવ્યામણ મીરચી લાગત હોતી, આતાં આહીં ફાર દિનસ સ્થિતિવર

**આલ્યા મૂલે ત્રીન ચાર પત્રાવઢી આણસી પાવ-
શેર મીરચી પુસ્તાત !!**

વાણીયો કહેછે—અમારી ન્યાતમાં કોઈ મહાજન જમાડતું ત્યારે એંશીમણુ ભજીયાં જોઈતાં હતાં. અમારી ન્યાત ગરીબ થઈ ગઈ તેથી ફક્ત દશમણુ ભજીયાં જોઈએ છીએ !!

નાગર બ્રાહ્મણુ કહેછે કે—અમારો નાગરવાડો સાતસેં ધરનો હતો. મરી પરવાર્યાં તથા ઉચ્છેદીયાં થઈ જતાં સો-ધર પર ન્યાત આવી રહી છે. બ્યારે કચ્છોદી બંદ જમતા ત્યારે સંવત ૧૯૦૭ની સાલમાં ત્રણસેં બ્રાહ્મણુ થયા હતા. પરંતુ હાલમાં સવામણુ લોટમાં સમાધાન થાય છે !!

જોડુત કહે છે કે ભાઈ શી વાત કહું ? મારા આપદા-દાને ચારસેં વીધાં જમીન હતી. પણ અમે પારકે ઘેર મજૂરી કરી પેટ ભરીએ છીએ; અમારી ભાલડાની પાટી વાળા જેતરમાં અગણોતરા કાળમાં સીતેર કળશી જર થઈ હતી. હાલમાં દશ કળશી પણ જર થતી નથી. !!!

અરે ! કાળનું શું પરિણામ છે ! દેશની, માણસની અને પૃથ્વીની સ્થિતિમાં કેટલો બધો ફેરફાર થયો ? જુઓ કે આપણા દેશને પરદેશી લોકોએ ઘેરેલો છે. રાજ્ય બળ રહ્યું નથી. જેના પૂર્વજો આકાશને પૈસાના પ્રબળે લાત

ભારતા હતા- તેને આજ સહુ કોઈ તુચ્છ અને ઘેઘેલામાં ગણે છે-

જે હાથીની અંગાડીમાં બેસી “બડે જાઓ મેહેરબાન સનામ, આસ્તેકદમ રૈયતકેપર નીધા રખો, ખમા દોલત જાદા” એવી સાહ્યી ભોગવતા હતા, તેના પુત્રો હાલમાં અંગાડી ઝાલીને ફરે છે. જેના ઘરમાંથી હમેશાં સોનાનો ધુમાડો નિકળતો હતો, તેના પુત્રો ધાન્ય ધાન્ય કરતા ભ-ટકે છે. પરદેશની કારીગરી વધી અને આપણા દેશમાં એ-નાં પગલાં થતાં માલ સ્વચ્છ અને સોધો વેચાવા લાગ્યો. એટલે સોધું ભાડું અને સિદ્ધપુરની જાત્રા” એ કહેવત પ્રમાણે સહુકો ખરીદવા લાગ્યા. સર્વે વ્યાપાર પરદેશી લો-કોએ વ્યાપિત થએલો છે. કવિશ્વર દલપતરામ કહે છે કે,

૬૦૬.

હુનર હજાર ફ્રેજ પ્રેરી પરદેશી લોકે;
લીધો હિંદુ દેશ લુટી ખ્યાત થે ખરેખરી.
થાય ન ઉપાય કશો લોક હાય હાય ગાય;
મનમાં મુઝાય વાત જાય નહીં ઉચ્ચરી.
પૈસાનો જ્યાંથી પેસાર બહુથયાં બંધ દાર;
આજસ અપાર અતુલોગ હાથી એકરી.
એજ ગજરાજ કુંભ કાપવાને કાજ આજ;

જોઈએ જરૂર હઠીસીંહ સીંહ કેશરી.

વસંત તિલકા.

ચોરી મહીં ચિત વળ્યાં બિનરોજગારે,
 વ્યાપાર આદત ધણી જન ચિત મારે;
 આજે કરે ખસુસ નોકરીનાજ જાપો,
 રે દેશિકારિગરને અતિ ધૈર્ય આપો. ૧
 આગે નહીં જન કદી બિનરોજગારી,
 તેથીજ વાણ્યુંતરની હતી ભીડ ભારી;
 આજે કરે ઉઘમ વિણુ વડા વિલાપો,
 રે દેશિકારિગરને અતિ ધૈર્ય આપો. ૨

કવિ આદિત્યમ,

પેટ ભરવા સાઝું “જેના મેં સામું” ન જોતાં તેને ઘેર
 આજ હજારો ફેરા ખાવા પડે છે.” અને નહીં સહન
 થાય તેવું અપમાન સહન કરવું પડે છે. સ્વધર્મની ફજોતી
 થાય છે. ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ, સ્વતંત્રતાની પાછળ
 સંતાપ જઈ ગમે તે ગમે તેવું કરે છે. મધપાનાદી દુ-
 વ્યસનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ. ઐક્યતાનું બીજ કોઈ ઠેકાણે
 જણાતું નથી, રજવાડામાં ફાટાફુટ થઈ ગઈ, પરદેશી લો-
 કાએ ખુબ પેસારો કર્યો અને પ્રેમનું સાતડેસાત થઈ ગયું?

સ્વદેશાભિમાન જણાતું નથી. જાત્યાભિમાન પણ ક્યાં ગયું. સત્યાભિમાન જે કે આ નિબંધનું આદી બીજ છે તે પણ દેખાતું નથી. એવી એકંદર સ્થિતિ આ દેશની થઇ ગઇ, તે જો દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી ગઇ તો, કાળે કરી-ને આ દેશની સ્થિતિ કેવળ ભયંકર થઇ પડશે. અને હિં-દુસ્થાન એ નામ નહીં હતું તેવું હવે પછીની પ્રજાના જાણવામાં આવશે-આ સ્થિતિ કેવળ ખેદકારક છે, જે દેશ મધ્યે આપણે નિર્માણ થયા છીએ, તે દેશની ભયંકર સ્થિતિ આપણે નજરે જોવી, અને તે સુધારી યથાશક્તિ કાંઈ પણ પ્રયત્ન ન કરવો, એ વાત ધનાઢ્ય દેશદાઝર અને વિચારશીલ પુરૂષોને અત્યંત લજ્જાસ્પદ અને હથેલે ભેદક છે. એવે પ્રસંગે આપણા દેશના સંબંધે આપણાં કર્તવ્ય કર્મ ક્યાં છે, એ સર્વ જાણવું જોઈએ, અને તે કરવા વિષે પોતાના કાયદા તરફ દુર્લેક્ષ કરીને, પોતાની પરાકાષ્ટી કરવી જોઈએ. આ સંબંધમાં જે કર્તવ્ય કર્મ છે તે આવડે કીંવા ના આવડે, સુખ કીંવા દુઃખ થાય, યશ મળવાની ખાતરી હોય અથવા ન હોય, તોપણ તે અવશ્ય કરવાં જોઈએ; જે દેશ મધ્યે આજ દિવસ સુધી ઉત્તમ સ્થિતિ ભોગવી, અને તે દેશમાં એવે પ્રકારે પોતાનાં કર્તવ્યકર્મ બજાવનારા લોકો ઉત્તમ થયા અને પછી તેના ઉદ્ધોગમાં ઉત્તમ ફળ આપ્યાં, એવું આપણા ઇતિહાસો ઉ-

પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેનો વિચાર આપણે સૌએ કરવો જોઈએ.

ઠીક છે. અમારા ભરતખંડીઓએ પોતાનાં કૌશલ્ય કર્મ કરવાં જોઈએ, એ વાત ખરી છે. પણ તે કયા પ્રકારે કરવાં એ વિષે કાંઈ દિગ્દર્શન હોવું જોઈએ—એવું કહેશે. તેમને મારી એટલીજ વિનતી છે કે તે વિષે વિગત હિનાલ કહેવા કરતાં, જેનો તેણે વિચાર કરતાં વિશેષ ખુલી ઉઠે છે, અને જેનાં તે કર્તવ્ય છે, તે તેના અંતઃકરણમાં અત્યુત્તમ અંકુર પ્રકૃષ્ટિત થાય છે, અને પછી તેના ઉદ્ધાગમાં સારું ફળ આવે છે.

હવે આપણામાં કેવળ બાકી શું છે ? તેનો વિચાર કરવાનો છે. તે બ્યારે સુઘ્ન માણસના બાણવામાં આવ્યું ત્યારે તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂચના કરવા જરૂર રહેતી નથી. તોપણ તે માંહેની સૂચના કરવા હું જુલ્મીશ તેમ નથી. તે માંહેલી સર્વોત્તમ અને ઘણા મહત્વની વાતએ છે કે આપણે આપણા દેશી જનો પ્રત્યે અધિક પ્રેમ ધરવો જોઈએ. આપણા ઇતિહાસો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણા દેશ મધ્યે આપણા લોકોની જે દૃઢતા થઈ છે, અને પશ્ચિમ દેશી લોકોનું જે કલ્યાણ થયું છે તે આપણા ખરા અંતઃકરણના પ્રેમના અભાવે કરીને થયું છે. જુઓકે:—

દીક્ષીના રાજ્ય કુળના માણસોમાં જ્યારે પ્રેમનો નાશ થયો, ત્યારે સંવત ૧૨૫૯માં યુગિરાજ ચલુઆણી કેવી દુર્દશા થઈ ? તેમજ તંજાવરના રાજ્ય કુળમાં રાજ્યનો અભાવ થયો ત્યારે વિક્રમ શકે ૧૮૦૪ દેવી કોટાનો કીલ્લા અને ભુ-
નાગનો મુલક ઇંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યો હોત કે શું ?
ળંગાળાના નવાળ સુરાજકેદવદ્દા અને મીરજીર વચ્ચે
એક સંપ હોતો ઇ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસીની લડાઈ ક-
રવા વખત આવ્યો હોત કે શું ? અને પ્રાંતના રાજ્ય વ-
હીવટ સારું માથું ખોસવા વખત મળ્યો હોત કે શું ? રા-
ધોળા દાદા એમણે પોતાના ધરનો કલહ ધરમાં સમાવ્યો
હોત અને પેશવાઈ મેળવવા સારું અંગ્રેજોની મદદ માગી
ન હોતો આજ પેશવાઈનું મૂળ નિર્મૂળ થાત કે શું ?

આપણી જે દુર્દશા થઈ છે, તે આપણે હાથેજ થઈ
છે, એમ કહેવાને કાંઈ શંકા ધારવા જેવું નથી. મતઝળ કે
અંતઃકરણનો પ્રેમ અને શૌર્ય એ બે બી આપણા દેહમાં
વાવેતર થએલાં હોવાં જોઈએ. પણ તે ક્યાં છે ? કે દેશની
દશા સુધારા પર આવે.

પ્રથમતો આપણા દેશના વેહેપારને સુધારવાની જરૂર છે.
પણ કરી-ગરી છે. આપણા કારીગરો મહા
મહા મેહેનત કરી પેતાનો ગળતો પગ

ધસતા મરી પણુ જાય છે. એતું ખરું કારણ તો એજ
 છે કે, તેનો કરેલો માલ મેંધો વેચાય છે. પરદેશી કારીગરી
 નુ પ્રયત્ન થવા મુજે સારો અને સોંધો માલ મળે છે. એ-
 ટલે આપણા કારીગરનો કરેલો માલ ખપે નહીં. જ્યારે
 માલની ખપત થાય નહીં. ત્યારે ખોટ ખાઈને જ્યાં ત્યાંથી
 પૈસા ઉપજાવવા જોઈએ. જે પૈસા ઉપજ્યા તે ખાતેદારને
 ત્યાં ભરાયા. સરવાયું જોતાં મુડીમાં ખોટ સિવાય વ્યાજ.
 એ રીતે કારીગરનો વિનાશ કાળ થતાં આપણી કારીગરી
 નાશ પામી છે. તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાને કોઈ વિરપુરુષોતું
 જુંડ બાહાર પડે અને નિશ્ચય કરેકે જ્યાં સુધી સ્વદેશનો
 માલ મળે ત્યાં સુધી પરદેશનો માલ ખરીદ નાકરવો. વળી
 આપણા કારીગરને હુન્નર શિખવવા, તેમના પર પ્રેમ
 ધરવો, એકાદ વખત અજમાયશમાં બીગાડ થાય તો તેને
 ધોરજ આપી, ફરીથી બનાવવા યુક્તિ કામે લગાડવી જોઈ-
 એ. પરંતુ એમ કરવાથી ખસ થતું નથી. આપણે એક
 અધિકારી થયા કે વેઠમાં કામ કરાવવું. તેને મજૂરીની આ-
 શા શું કરવા રાખવી જોઈએ? આવા પ્રકારે તેમના પર
 અસલનો જીજ્ઞસ પવાના કારણથી બિચારા નિર્દોષ કારીગરો
 હુપ્તના દરદે મરણ પામ્યા. હાલ જ કરા શકે તેવા છે
 તે મરવાની તપારામા છે. આપણા ધામાં જોઈશું તો આ-
 મેં કરણ

જે પૈસાની સાદી પાળીથી શાક સમારવાનું કામ ચાલે તેમછે
તો પણ ખાર આનાના મોટા ચાકુપર મોઢ લાગેલો છે.
આવા અનેક કારણને લીધે આપણા દેશની ખરાબી થઈછે.

હવે આ નિબંધ પુરો કરતાં આપણામાં બાકી શું
છે ? તેનું પુનઃસ્મરણ કરાવતાં નિરંતર યાદ રાખવા જોઈએ.

૧ આપણામાં સંપ થવો જોઈએ.

૨ રાજ્ય કાજમાં આગળ પડવું જોઈએ.

૩ દેશી કારીગરી સુધારવી જોઈએ.

૪ દેશાટન કરવું જોઈએ.

૫ વિદ્યા વધારવી જોઈએ,

૬ સ્વતંત્રતા સંપાદન રાખવા જિલટ રાખવી જોઈએ.

૭ સ્વદેશાભિમાન.

દીક્ષીનો તાજમેહેલ ખનાવનારનાં કાંડાં કપાયાં હતાં,
તેમજ ડભોઇનો કીલ્લો ચણનાર કારીગરને તે ગઢમાં ચ-
ણવામાં આવ્યાની દંતકથા ચાલેછે, ઈત્યાદીક નિયમો અંતઃ
કરણમાં યાદ કરી પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવા તત્પર રહી,
દેશને, અને દેશના જનોને લાભ થાય તેવાં કલ્પ કરવાં જોઈએ.
હારચંદ્ર, વિક્રમ, ભોજ ઇત્યાદિ રાજાઓ બ્યારે અ-
મૂક માર્ગ કર્તવ્ય છે અને તે કર્યા વગર નરદેહ મિથ્યા છે
એવું પણ ધારણ કરી, અને જે દુઃખ પડ્યાં તે સહન કર્યાં

પણ પોતાનો ધારેલો હેતુ પાર પડ્યા વગર પાછા નક્કી
તેથી તેમનાં નામ સદા ચિરંજીવ રહી ગયાં છે.

હું પરમાત્મા આ નિબંધ પુરો કરતી વખત તને
યાદ કરું છું. આ જગતનું તું પાલણુપોષણ કરે છે, પ-
રંતું તારે કોઈ ઉચ્ચનીચનો સંબંધ રાખવો ઘટિત નથી.
યૂરોપખંડ અને આ આર્યપ્રદેશ એ બંનેની દશા સર-
ખાવીશ તો જે દેશમાં મારી જન્મ ભૂમી છે તે હાલ કેવી
નિકટ સ્થિતિમાં છે? આ સર્વ અમારા અંતઃકરણના પ્રેમના
અભાવે થયું છે એ હું ખાત્રી પૂર્વક સમજું છું, માટે
તને નમૃતા પૂર્વક વારંવાર નમી નમી માગું છું કે પુનઃ
સ્થિતિ સંપાદન કરાવી સદા કાળ તારો આભાર માનવા
ને અમને ઓશીયાળા કર—

સ્વદેશ ભૂમી કાજે જેણે, દેહ ક્યો નિર્માણ;
તે ભૂમિને દુખમાં દેખી, લાજે ચતુરસુખણ;
દિકું મુખ દેખિને હો, દુષિ દિલ દેખીને હો. ૧

રામકણુ ભડ ભોજ સરિખા. ધૂમ્પાતા જે દેશ;
હાય હાલ હીજડાના જેવા, દૂર્બળ દેખું વેશ;
નહીં પરાક્રમી હો, નીરવમી હો. ૨

રામા પાસે રંગ વખાણે, આપ પરાક્રમ પૂર;
મીકણુ દીસે રણમાં જતા. એવા લાખો શર;
હિંદુસ્તાનમાં હો, કહું છું સાનમાં હો. ૩

રંગ રાખવા રેડ કસુંબા, ચોરે લે ચોપાટે,
આ બગલું તે કેણે માર્યું. ગોથાં ખાતાં વાટે;
શુરી જાતમાં હો, નહીં કો નાતમાં હો. ૪

જે સમશેરે દેશ લીધેલો તે સમશેર કટાઈ;
મ્યાન માંહી છે કાટતણી એ, કાંતો ગઈ ખવાઈ;
એહ ભવાઈ છે હો, વિર્યનવાઈ છે હો. ૫

આપ કળામાં નર પંકાયો, બીજને નવ આપે;
એમ કળાસૌ નાશપામી છે, અદેખાઈને પાપે;
વિના સંપમાંહો, પડ્યા છે કંપમાંહો. ૬

એક માતને લિટ્ટે પાડ્યા, જેનાં કશી જુદાઈ;
તે નવ પામે કળા આતુરી, ભુંગળ વિનાં ભવાઈ.

આપણી થાય છે હો, કીમત જાય છે હો. ૭
સંપ વિનાનાં રાજ્ય ગયાં છે, કૌરવ પાંડવ જેવાં;

પેશવાઈ ગઈ મોગલી, શુ' દુખ જેવાં તેવાં;
 વીર વીચારજો હો, પ્રજા સુધારજો હો. ૯
 વેમતણાં મૂળ ઉડાંદાટી, હીધાં ખાડમાં નાંખી;
 આપ વડોવા કરતા તેવું, એમ કહીરે' સાંખી,
 દુખના કુંડમાં હો, ભળતા કુંડમાં હો. ૯
 અરે આપણી કળા ચાતુરી, જો પરદેશે ભાગી;
 અલેક જગાવો ધર બાળોને, બનો વીરલા આખી;
 હાવે કાંઈ નહીં હો, બાકીએ રહી હો. ૧૦
 દેશ હિતેચ્છુ બહાર પડેતો, સુરખ કહી મન રીઝે;
 ન્યાત જતમાં આડા આવી, અદેખાધથી ખીજે;
 કહીએ કેટલું હો, નિધિ દુખ જેટલી હો. ૧૧
 દેશાટણમાં વિદેશજવા, ન્યાત તણો ડર મોટો;
 મહિપતરામ તણો સૌ જોજો, કયો ફજોતો જોટો.
 ડોકો દેશમાં હો, વાગ્યો દેશમાં હો. ૧૨
 થાય બળતરા ઉપર માટે, ફરજ અમારી બળવી;
 વૃજવૃંદે નાગરને સોંપી, રૂપ રંગ સોહાવી;
 ઉમીયાશંકરે હો, બની નિઃશંકરે હો. ૧૩

શુદ્ધી પત્ર.

પૃષ્ઠ	ઓળ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૨૩	ગામે	કામે
૧૧	૨	ન કરવું?	ન કરવું શું?
૧૨	૪	કુંળ	કુળ
૧૨	૧૪	પ્રાણ્યા	પ્રાણ્યા
૧૩	૮	કુર્ષ્ટ	દુર્ષ્ટ
૧૩	૧૬	સૌધે	સાંધે
૧૩	૧૭	બૌધે	બાંધે
૧૪	૨	સુમધ્યાસ	સુઅધ્યાસ
૧૫	૩	યોગ્યથી	યોગથી
ખીન્નું ૧૭	૯	પ્રત્યે	પત્તે
૧૭	૧૮	પતાવલી	પત્રાવલી
૨૧	૧૫	કાળી	કાળા
૨૧	૯	સુધારી	સુધારવા
૨૧	૧૧	હય	હૃદય
૨૪	૨૦	ચા	
૨૫	૧૧	રાખવા	કરવા
૨૬	૫	કોઇ	કાંઈ
૨૮	૧	પેશવાઇ	પેશવાઈને
૨૮	૫	બળતા	બળતા
૨૮	૧૨	જવા	જાવા
૨૮	૧૫	ઊપર	ઊરમાં

પચીસમે પૃષ્ઠે યાદ રાખવાનાં સાત સ્મરણ પછી “દી-
ક્ષીના થી ચાલેછે” ત્યાં સુધીનું એક વાક્ય ચોવીસમા પૃષ્ઠે
ઓગણીસમી લીટીમાં “પામ્યા” આગળ ટીકાનું ચિન્હ ક-
રી નાંચવું.

